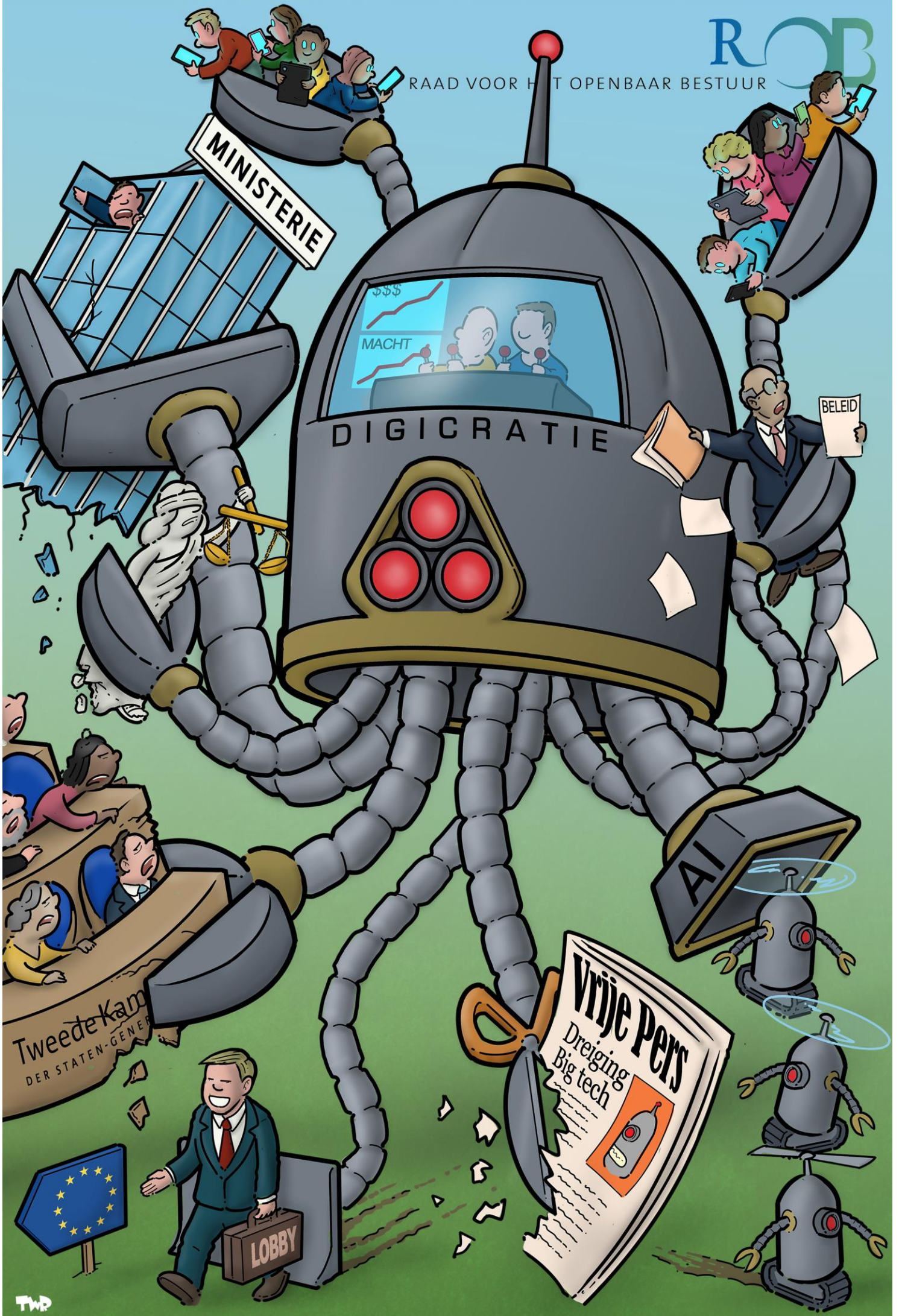

Digicratie bedreigt de democratie

Discussienota

1. Ten geleide

De Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB) maakt zich zorgen over digicratie. Wij gebruiken deze term om de macht aan te duiden die wordt uitgeoefend via digitale systemen. Digitale systemen zijn in de afgelopen decennia, zowel in de samenleving als binnen de overheid, zeer bepalend geworden. Deze systemen zijn veelal vormgegeven door private bedrijven. Het openbaar bestuur slaagde er slechts in beperkte mate in om deze ontwikkelingen aan te sturen en publieke waarden te garanderen. Denk aan privacy, uitlegbaarheid, maatschappelijke waardecreatie en menselijke waardigheid. Ook voor strategische autonomie is onvoldoende aandacht geweest. Ambities om het tij te keren lopen spaak. Het lukt overheden niet om de benodigde bestuurlijke slagkracht te organiseren.

In deze discussienota vat de ROB zijn verkenning over het thema *digitalisering en democratie* samen. We bouwen hierin voort op eerdere ROB-adviezen, zoals *Zoeken naar Waarheid* (2019) en *Sturen of gestuurd worden* (2021). Deze nota bevat geen aanbevelingen. In de komende maanden zullen wij op basis van deze nota gesprekken voeren met deskundigen over strategische oplossingsrichtingen. De analyse aangevuld met aanbevelingen die de ROB uit deze gesprekken ophaalt, zullen we in het najaar publiceren in een adviesrapport.

2. 'Digicratie': beslissingsmacht van democratische instituties en legitimiteit onder druk

- 2.1. Tijdens de digitale transitie ontstonden een nieuwe machtsvorm en een nieuwe machtsdynamiek in onze samenleving en binnen onze overheid. Deze machtsvorm holt de democratie uit. De ROB noemt deze machtsvorm 'digicratie'.¹

Digicratie is een machtsvorm die de beslissingsmacht van democratische instituties beperkt door digitale systemen. Deze systemen zijn nu dominant in handen van private bedrijven.

- 2.2. Verschillende zaken liggen aan digicratie ten grondslag:

- a. Assertieve, internationale technologiegiganten tegenover terughoudende, uitbestedende overheden.
- b. Nieuwe systeemtechnologieën die, mede door ontwerpkeuzes, aansturen op private oligopolisering en daarmee onevenwichtige machtsverhoudingen.
- c. De uitvoering van vrijwel alle wetten en beleid is ten dele of volledig geautomatiseerd en afhankelijk geworden van digitale technologieën,

¹ Rob van der Well gebruikt dit begrip ook als titel voor zijn boek uit 2024. De ROB hanteert een eigen invulling en definitie van dit begrip.

die vaak dwingend zijn in hoe ze in de praktijk kunnen worden toegepast.

- d. 'Rule as code', wat inhoudt dat regulering plaatsvindt op basis van code die machine leesbaar is en automatisch kan worden uitgevoerd. Dat zet druk op de 'rule of law', ofwel de rechtsstaat.

3. De digitale transitie verandert de samenleving en overheid ingrijpend

- 3.1. Het begrip digitalisering werd in de jaren tachtig gangbaar als term voor het vervangen van analoge processen door digitale, vaak met als doel processen goedkoper en efficiënter te maken. Omdat bij gebruikers van digitale technologie de aanname bestond dat het slechts om een efficiëntieslag ging, werden digitalisering en het beheer van digitale technologie vooral gezien als vraagstuk van bedrijfsvoering.
- 3.2. Het is inmiddels duidelijk dat digitalisering een grote maatschappelijke transitie heeft veroorzaakt.² Het resultaat van digitalisering is niet enkel een omzetting van analoge processen naar digitale en een grootschalig gebruik van data, maar heeft geleid tot fundamentele veranderingen in de samenleving en binnen de overheid. In enkele decennia zijn digitale technologieën onderdeel geworden van vrijwel elk proces in de samenleving en het openbaar bestuur. Dit heeft geleid tot ingrijpende veranderingen in de leefwereld van mensen, overheden en de interactie daartussen. Tot de negatieve gevolgen van deze transitie voor de democratische rechtsstaat behoren privacyschendingen en datalekken³, minder vertrouwen in de overheid⁴, meer polarisatie⁵, discriminatie door algoritmes⁶, minder zinvol contact⁷ en verstoringen in de continuïteit van cruciale processen⁸.
- 3.3. De socio-technologische veranderingen die samenhangen met digitalisering hebben ook hun weerslag gehad op machtsverhoudingen. Dit zien we het sterkst terug bij systeemtechnologieën, zoals AI. De concentratie van macht bij technologiebedrijven heeft gevolgen voor de samenleving. Deze bedrijven behoren tot de meest waardevolle en invloedrijkste bedrijven ter wereld. Deze invloed kan ingrijpende vormen aannemen: zo heeft het Amerikaanse bedrijf Starlink invloed op hoe de frontlijnen in Oekraïne lopen⁹ en worden digitale afhankelijkheden gebruikt als pressiemiddel in geopolitieke onderhandelingen.¹⁰ Ook binnen Nederland verschuiven de machtsverhoudingen vanwege de digitale transitie. Bijvoorbeeld binnen de trias politica, waar de uitvoerende macht beschikt over

² Kool et al. 2018.

³ AP 2025.

⁴ Lorenz-Spreen et al. 2023.

⁵ Idem.

⁶ De Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme 2026.

⁷ Goossens 2024.

⁸ Haenen 2025.

⁹ Hudson 2026.

¹⁰ Duffy 2026, 12 januari.

steeds meer data en rekenkracht, terwijl de andere machten achterblijven.¹¹ Andere essentiële instituties binnen de democratische rechtsstaat, zoals de journalistiek, slagen er in het digitale landschap ook steeds minder goed in de kwaliteit van de publieke sfeer op pijl te houden.¹²

De opkomst van AI versterkt deze effecten.¹³ Het is van belang wie deze technologieën ontwikkelen en beheren, en wat hun werkwijze en doelen daarbij zijn. De eigenaren van verschillende van deze technologieondernemingen bedrijven steeds meer en steeds openlijker politiek.¹⁴ Fundamentele maatschappelijke keuzes worden gemaakt door private bedrijven. Het opvallendst is een groep topmensen binnen de grootste techbedrijven die expliciet tegen de ideeën van de Verlichting ageren: zij stellen dat waarden zoals gelijkheid en democratie ongeschikt zijn voor de huidige tijd.¹⁵

- 3.4. In een democratie behoren ingrijpende veranderingen onderwerp van maatschappelijk en politiek debat en besluitvorming te zijn.¹⁶ We zien echter dat digitale technologieën op grote schaal zijn geïntegreerd in onze samenleving zonder een fundamenteel democratisch debat te voeren over de ontwikkeling, het beheer en de richtinggevende publieke waarden.¹⁷ Hoewel dat debat het afgelopen decennium meer op gang is gekomen, blijkt het nog steeds lastig voor het Nederlandse openbaar bestuur om de digitale transitie te sturen op basis van democratisch-rechtsstatelijke publieke waarden.¹⁸

4. Door de machtsverhoudingen binnen het digitale domein winnen commerciële waarden het van democratisch-rechtsstatelijke publieke waarden

- 4.1. Vanaf de jaren tachtig is het digitale domein hoofdzakelijk overgelaten aan private bedrijven. Door de afhankelijkheid van bedrijven, voornamelijk uit de Verenigde Staten en China, hebben overheden gaandeweg hun beslissings- en handelingsruimte in het digitale domein uit handen gegeven. Publieke waarden, voortkomend uit democratisch-rechtsstatelijk streven, zoals privacy, autonomie, menselijke waardigheid en uitlegbaarheid, hebben het daarbij afgelegd tegen commerciële waarden, zoals winstgevendheid en klantenbinding. Tot de uiteenlopende gevolgen daarvan behoren ongewenste digitale ontregeling van het democratisch proces, onder meer bij verkiezingen¹⁹, overheidswebsites en publieke dienstverlening die onvoldoende toegankelijk zijn²⁰, het wegvallen van

¹¹ Riemsma et al. 2025; Goossens et al. 2021; Passchier 2020.

¹² ROB 2026.

¹³ Passchier 2020.

¹⁴ González 2026.

¹⁵ Sheikh 2026.

¹⁶ Van Est en Brom 2012.

¹⁷ WRR 2011; Hoeven 2026.

¹⁸ Meijer et al. 2025; Kaal en Hoetink 2020.

¹⁹ Ex et al. 2026.

²⁰ Digimonitor 2025; Kuipers et al. 2026.

zinvolle interactie door automatisering²¹ en overheden die (onbedoeld) discrimineren via algoritmes²².

- 4.2. De markt voor digitale diensten kenmerkt zich door omvangrijke schaalvoordelen, netwerkeffecten en niet-plaatsgebonden productie.²³ Dit heeft ertoe geleid dat een klein aantal technologiegiganten dominant is in de digitale transitie, terwijl zij deels buiten de jurisdictie van Nederlandse en EU-wetgevers opereren en hun publieke verantwoording beperkt is.

Inmiddels beschikken de technologiegiganten waaraan de inrichting en uitvoering van de digitale transitie zijn overgelaten over ongeëvenaarde macht, die verder gaat dan de macht van de industriegiganten uit het verleden (bijvoorbeeld in de olie-industrie).²⁴ Ze hebben over de jaren heen ook een lobbyoffensief opgezet gericht op een regelarme en innovatiestimulerende benadering van het digitale domein.²⁵ Techbedrijven besteden op EU-niveau meer geld aan lobbyactiviteiten dan elke andere industrie.²⁶

- 4.3. De gebruikers van digitale diensten geven op hun beurt voorrang aan de waarden gebruikersgemak, kostenbesparing en veiligheid. Mede door het politieke tijdsgewricht waarin de digitalisering opkwam en door het doelmatigheids- en efficiëntiestreven van *New Public Management* heeft de overheid als dominante sturingsfilosofie dat ze de digitalisering uitbesteedt aan het bedrijfsleven. Of de waarden gebruikersgemak, kostenbesparing en veiligheid in de praktijk daadwerkelijk afdoende zijn gerealiseerd, is onzeker. Zo lopen de kosten voor softwarelicenties, die recent fors stegen²⁷, inmiddels in de miljarden.

Ook het gebruikersgemak van digitale diensten, bijvoorbeeld het eenvoudig aanschaffen en implementeren van kant-en-klare software, kent een keerzijde. Het heeft geleid tot sterke afhankelijkheidsrelaties met leveranciers en lock-in-effecten, waardoor overstappen naar een andere leverancier in de praktijk vaak moeilijk en kostbaar is.²⁸

5. Het aanpakken van digicratie loopt vast door bestuurlijke en organisatorische oorzaken

- 5.1. In het veld ontstaat steeds meer ongemak en onvrede over het uitblijven van een slagkrachtige overheid, zo constateren onze gesprekspartners binnen en buiten de overheid. Slagkracht vereist duidelijke doelen die tijdig kunnen worden gehaald of bijgesteld, met aan de doelstellingen gekoppeld adequate mandaten en budgetten. De komst van de Nationale Digitaliseringsstrategie (NDS) – met goede

²¹ Beck en Ranchordás 2025.

²² AP 2024.

²³ Silva en Fernandez 2025.

²⁴ Van Eeden et al. 2025a.

²⁵ SOMO 2026.

²⁶ Corporate Europe Observatory 2025.

²⁷ Cojocar 2026.

²⁸ Van der Linde 2026.

inhoudelijke plannen – stemde hoopvol, maar heeft nog niet de noodzakelijke verandering weten te realiseren. Eerdere plannen van de overheid, zoals de *Werkagenda Waardengedreven Digitaliseren*, bevatten ook goede ambities, maar zijn grotendeels niet gerealiseerd. In Nederland werken het Rijk²⁹, gemeenten,³⁰ provincies³¹, bedrijven³², maatschappelijke organisaties³³ en universiteiten³⁴ al aan vraagstukken rondom soevereiniteit, opensource-oplossingen en democratisch-rechtsstatelijke waarden in de digitale transitie. Zo is het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties gestart met een pilot voor het vervangen van Microsoft Office door de opensource-kantoorsoftware Mijn Bureau.³⁵

Ondanks deze positieve ontwikkelingen blijven initiatieven gefragmenteerd. Gesprekspartners en anderen wijzen vooral op een gebrek aan coördinatie, sturing en middelen. Ook het Coalitieakkoord *Aan de slag* (2026-2030) verwoordt grote ambities voor 'Nederland in de digitale wereld'. Hieraan zijn echter geen of nauwelijks budgetten gekoppeld. De noodzakelijkheid om daadwerkelijk te investeren en slagkracht te organiseren om de democratische beslissingsmacht in het digitale domein te borgen, wordt blijkbaar onvoldoende gevoeld.

6. Gevaren van en oplossingen voor digicratie zijn al veertig jaar bekend

- 6.1. De kansen en risico's die de digitale transitie voortbrengt voor de democratische rechtsstaat zijn al minstens veertig jaar bekend. In 1985 al verscheen de bundel *Trias Automatica*, die waarschuwde voor risico's zoals de afhankelijkheid van digitale dienstverleners en verminderde transparantie van algoritmische, datagedreven processen.³⁶ De komst van AI maakt deze risico's enkel groter. Ook de oplossingen zijn al lange tijd bekend, zoals open standaarden voor samenwerking en co-creatie binnen het openbaar bestuur en het maatschappelijk middenveld. Hoewel de overheid belangrijke stappen heeft gezet, bijvoorbeeld door haar rol als lid van het Open Government Partnership (OGP) en het oprichten van de Vaste Kamercommissie Digitale Zaken, heeft het doelmatigheidsstreven op korte termijn vaak zwaarder gewogen dan het duurzaam borgen van democratisch-rechtsstatelijke publieke waarden. Hierdoor is de opkomst van digicratie niet voorkomen. Integendeel, de opkomst van de digicratie is juist versterkt.
- 6.2. Nederland is de zeggenschap over de essentiële digitale processen en de data van zijn burgers verloren. Digitale autonomie is nodig om dat tij te keren, maar is slechts één van de publieke waarden die actie vereisen. Denk daarnaast ook aan

²⁹ Van Trigt 2025.

³⁰ Hartholt 2025.

³¹ Leeuw 2021.

³² Dutch Cloud Community 2025.

³³ Zenger et al. 2025.

³⁴ Puylaert 2026.

³⁵ Van Sloten 2026.

³⁶ Hirsch Ballin en Kamphuis 1985.

democratische legitimiteit, uitlegbaarheid, rechtsgelijkheid, privacy, toegankelijkheid en zinvol contact. Om publieke waarden in digitale processen te waarborgen, zijn democratisch inzicht in en beslissingsmacht over digitale processen nodig.³⁷ Digitale autonomie helpt om inzicht en beslissingsmacht te krijgen en kan daarmee ook bijdragen aan de realisatie van andere publieke waarden. De partijen die de digitale technologie in handen hebben, moeten voldoende gereguleerd worden³⁸, moeten voldoende concurrenten hebben³⁹ en de democratische instituties moeten hen ter verantwoording kunnen roepen⁴⁰.

- 6.3. Deelaspecten van digicratie zijn al uitgebreid beschreven in beleidsadviezen, onderzoeken van maatschappelijke organisaties en academische publicaties. Die bevatten een brede verzameling aanbevelingen, variërend van technische oplossingen zoals open source en interoperabiliteit⁴¹ tot beleidsmaatregelen zoals het monitoren van algoritmegebruik⁴² en het versterken van de informatiepositie en rechtsbescherming van burgers⁴³. Ondanks breed gedragen steun voor bepaalde maatregelen blijft daadwerkelijke verandering vaak uit.

7. Het kan anders: voorbeelden uit andere overheden

- 7.1. Hoewel de Europese Unie de regulering van digitale diensten en technologiebedrijven de laatste jaren naar zich toe heeft getrokken, is elke lidstaat verantwoordelijk voor naleving en uitvoering van het EU-beleid én blijft er nog ruimte voor eigen beleid. Lidstaten vormen zelf hun eigen nationale agenda over digitalisering en digitale autonomie met daarbij, als het goed is, voldoende mandaten, budgetten en monitoring. De digitale transitie vereist in elke lidstaat een verantwoordelijk bewindspersoon, adequate regulering en afdoende middelen: pet, wet en budget.
- 7.2. De opkomst van digicratie heeft stapsgewijs plaatsgevonden en heeft zich zonder een zinvol democratisch debat voltrokken, zo stellen we met de wijsheid van nu vast. Het is echter duidelijk geworden dat de digitale transitie een van de belangrijkste onderwerpen van deze tijd is. In Europa dringt dit besef door. Zo zetten onder meer Denemarken, Duitsland, Estland, Frankrijk en Oostenrijk op lokaal en nationaal niveau stappen om het tij te keren. Hebben zij plannen die we in Nederland missen? Niet per se. Nederlandse overheden⁴⁴, het maatschappelijk middenveld⁴⁵ en het bedrijfsleven⁴⁶ staan bol van goede plannen en toekomstvisies. Het lukt ons echter nog niet om op rijksniveau een toekomstvisie en masterplan te schrijven waarin niet alleen vergaande ambities staan, maar

³⁷ Van Eeden et al. 2025b, p. 36.

³⁸ Murcia en Suddaby 2024.

³⁹ Magnus 2025.

⁴⁰ Kieviet 2025.

⁴¹ Van Eeden et al. 2025b.

⁴² AR 2021.

⁴³ AIV 2025.

⁴⁴ Van Eemeren en Rodenburg 2026.

⁴⁵ Waag Futurelab 2026.

⁴⁶ Luimstra 2026.

waarin ook bestuurlijke slagkracht is georganiseerd. Breed gedragen en gewenste veranderingen blijven dan ook uit.

- 7.3. Er zijn goede voorbeelden in de Europese Unie. De Duitse deelstaat Sleeswijk-Holstein stapte met behulp van sterke bestuurlijke sturing en een stevig transitieplan over van Microsoft naar opensource-alternatieven om afhankelijkheden te verminderen.⁴⁷ Het Duitse ministerie van Binnenlandse Zaken investeert veel in het ontwikkelen en opschalen van lokale alternatieven voor grote technologiebedrijven waarbij digitale autonomie een pijler van Duitslands digitale strategie is. In Frankrijk stelt de centrale overheid een nationaal plan op om autonoom te worden, vooral voor haar openbare diensten. Het is via dit nationale plan dat steden zoals Lyon⁴⁸ de aansturing en financiële steun krijgen om Microsoft-pakketten te vervangen door open-sourcealternatieven.⁴⁹ Hiervoor is € 2 miljard gereserveerd uit het Franse Herstel- en Veerkrachtplan.⁵⁰
- 7.4. Naast digitale autonomie stellen andere landen bescherming vast voor democratisch-rechtsstatelijke waarden. In Estland bijvoorbeeld kan elke burger zijn eigen privacy bewaken. Via een overheidsportaal kunnen burgers zien wie toegang heeft gekregen tot hun persoonsinformatie en een klacht indienen bij de Estse Gegevensbeschermingsautoriteit als zij vinden dat de toegang onjuist was.⁵¹ Algoritmische besluitvorming (inclusief profilering) is ook wettelijk beperkt tot het strikt noodzakelijke.
- 7.5. Om gevoelige gegevens beter te beschermen, heeft Estland een 'data-ambassade' in Luxemburg, waar Luxemburgse servers openbare gegevens en gegevens die cruciaal zijn voor het functioneren van Estse overheidsdiensten opslaan voor het geval dat er een cyberaanval plaatsvindt.⁵² Op deze manier werken de twee lidstaten samen om de potentieel catastrofale gevolgen van cyberaanvallen te beperken.
- 7.6. Vorig jaar kondigde de Spaanse regering het Observatorium voor Digitale Rechten aan,⁵³ een initiatief ter bescherming van de digitale rechten van burgers en ter ondersteuning van de Spaanse Verklaring inzake Digitale Rechten.⁵⁴ Dit Observatorium bestaat uit achttien organisaties (waaronder maatschappelijke organisaties en academische instellingen) en de projecten worden mogelijk gemaakt door een budget van € 10,83 miljoen.⁵⁵ De uitgevoerde activiteiten zijn gericht op het voorkomen van online discriminatie en het onderzoeken van de ethische en sociale vraagstukken rond het gebruik van digitale technologieën.⁵⁶

⁴⁷ Naranjo 2024.

⁴⁸ Alvaro Vilas Gomez 2025.

⁴⁹ Jasper Bakker 2026.

⁵⁰ SITIV 2023.

⁵¹ Recording Law Editorial 2026.

⁵² e-Estonia 2024.

⁵³ Fundación Hermes 2025.

⁵⁴ Spaanse Regering 2021.

⁵⁵ Spaanse Regering 2025a.

⁵⁶ Spaanse Regering 2025b.

8. Conclusie

De Raad voor het Openbaar Bestuur constateert dat door de combinatie van een terughoudende overheid en een markt voor digitale diensten met een klein aantal gigantisch grote aanbieders er een nieuwe machtsvorm is ontstaan die de beslissingsruimte van de Nederlandse democratie inperkt. Over dit fenomeen, dat wij digicratie noemen, schrijft de ROB een adviesrapport dat in het najaar van 2026 verschijnt. Tijdens het vooronderzoek hebben wij al veel goede technische aanbevelingen gelezen over hoe we de digicratie kunnen tegengaan, maar de bestuurlijke dimensie bleef daarbij onderbelicht. Wij hopen het gesprek over die dimensie in Nederland met deze discussienota nieuw leven in te blazen. Op die manier kunnen we het nog te schrijven adviesrapport voeden met nieuwe inzichten.

9. Bronnen

- AIV (2025). [*AI: technologie, macht en democratische waarden in het Nederlandse buitenlandbeleid*](#). Den Haag: Adviesraad Internationale Vraagstukken.
- AP (2024). [*Fraudeaanpak DUO discriminerend en illegaal*](#). Den Haag: Autoriteit Persoonsgegevens.
- AP (2025). [*Datalekkenrapportage 2024: Datadiefstel bijna verdubbeld*](#). Den Haag: Autoriteit Persoonsgegevens.
- AR (2021). [*Aandacht voor algoritmes*](#). Den Haag: Algemene Rekenkamer.
- Bakker, J. (2026, 27 januari). [*Frankrijk stapt over van Microsoft Teams, Zoom en meer naar eigen alternatief. Tweakers.*](#)
- Beck, M. en Ranchordás, S. (2025). [*Empathy as a public value: Overcoming administrative vulnerability and rehumanizing \(digital\) government*](#). In: Goossens, J., Keymolen E. en Stanojević, A. (red.), *Public governance and emerging technologies: Values, trust and compliance by design*. Cham: Springer Nature.
- Cojocar, A. (2026, 17 juni). [*Software Price Increases 2025 – 2026. Licenseware.*](#)
- Corporate Europe Observatory (2025, 12 mei). [*Big Tech lobby budgets hit record levels*](#). Op: [corporateeurope.org](#).
- Digimonitor (2025). [*Monitor digitale toegankelijkheid 2025: 5 jaar monitoring: 4% aantoonbaar toegankelijk*](#).
- Duffy, C. (2026, 12 januari). [*Trump administration's vision of US tech dominance is colliding with Europe*](#). CNN.
- Dutch Cloud Community (2025). [*Digitale soevereiniteit: Whitepaper*](#). Op: [dutchcloudcommunity.nl](#).
- Eeden, Q. van, Karstens, B., Roolvink, S. en Huijstee, M. van (2025a). [*Achter de macht van big tech: Verklarende factoren voor digitale macht*](#). Den Haag: Rathenau Instituut.
- Eeden, Q. van, Karstens, B. en Huijstee, M. van (2025b). [*Koers zetten richting digitale autonomie: Handelingsopties voor beleidsmakers en inkopers*](#). Den Haag: Rathenau Instituut.
- Eemeren A. van en Rodenburg, M. (2026, 18 februari). [*Meerjarenstrategie Digitale Autonomie 2026 - 2035 Gemeente Amsterdam*](#). Op: [openresearch.amsterdam](#).
- e-Estonia (2024). [*Data Embassy*](#). Op: [e-estonia.com](#).
- Est, R. van en Brom, F. (2012). [*Technology Assessment, Analytic and Democratic Practice*](#). In: R. Chadwick (red.), *Encyclopedia of Applied Ethics (Second Edition)* (pp. 306-320). Cambridge: Academic Press.
- Ex, L., Eeden, Q. van, Nieuwenhuizen, W., Huijstee, M. van en Gerritsen, J. (2026). [*Scrollend naar de stembus: De rol van aanbevelingsalgoritmen bij inmenging in verkiezingen*](#). Den Haag: Rathenau Instituut.
- Fundación Hermes (2025, 27 juli). [*Digital rights, fundamental rights: Spain launches the Digital Rights Observatory*](#). Op: [fundacionhermes.org](#).
- Gomez, A.V. (2025, 4 juli). [*The municipality of Lyon moves towards open source*](#). Open Source Observatory (OSOR). Op: [interoperable-europe.ec.europa.eu](#).
- González, R.J. (2026). [*The Rise of the Techno-Tyrants: Silicon Valley's right-wing past, present and future*](#). In: Buxton, N. (red.), *State of Power 2026*. Amsterdam: Transnational Institute.
- Goossens, J. (2024). [*Het opvullen van een lacune in de Grondwet – Naar een grondrecht op toegang tot en zinvol contact met het bestuur*](#). In: *De Grondwet en nieuwe technologie: klaar voor de toekomst? Twaalf pleidooien*

- voor modernisering van de Grondwet (pp. 85-119). Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Goossens, J., Hirsch Ballin, E. en Vugt, E. van (2021). [Algoritmische beslisregels vanuit constitutioneel oogpunt: Tweedeling tussen algemene regels en concrete toepassing onder druk](#). *Tijdschrift voor constitutioneel recht*, 12(1), p. 4-19.
- Haenen, M. (2025, 20 november). [Drieduizend werknemers Openbaar Ministerie waarschuwen voor fouten in strafzaken door ICT-problemen](#). NRC.
- Hartholt, S. (2025). [Hoe Limburgse voorlopers bouwen aan digitale autonomie](#). *iBestuur*.
- Hirsch Ballin, E.M.H. en Kamphuis, J.A. (red.) (1985), *Trias automatica: Automatisering in wetgeving, bestuur en rechtspraak*. Deventer: Kluwer.
- Hoevens, N.J. (2026). [Digitalisering in de publieke sector en verschuivingen in publieke waarden](#). Nijmegen: Radboud University Press.
- Hudson, S. (2026, 25 februari). [Starlink's evolving role in the Russo-Ukraine War](#). Op: www.alconintel.com.
- Kaal, H. en Hoetink, C. (2020). [Doordacht digitaliseren. Digitalisering doordacht: Resultaten van een onderzoek naar het parlementaire debat over digitaliseringsvraagstukken, 2009-2019](#). Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Kieviet, E. (2025, 14 oktober). ['Bigtech' wil niet naar Kamer komen over beïnvloeding verkiezingen](#). NOS.
- Kool, L., Dujso, E. en Est, R. van (2018). [Doelgericht digitaliseren: Hoe Nederland werkt aan een digitale transitie waarin mensen en waarden centraal staan](#). Den Haag: Rathenau Instituut.
- Kuipers, G., Drahmman, A., Dusseljee, J., Goossens, J., Heeringa, G. en Ruijter, E. (2026). [Toegankelijk. Toch? Over het wat en hoe van essentiële \(gedigitaliseerde\) dienstverlening](#). Den Haag: Nederlandse School voor Openbaar Bestuur.
- Leeuw, A. (2021, 17 mei). [Provincies maken waardevolle datasets openbaar](#). *Binnenlands Bestuur*.
- Linde, R. van der (2026, 9 februari). [Open source lost het lock-in niet zomaar op](#). *iBestuur*.
- Lorenz-Spreen, P., Oswald, L., Lewandowsky, S. en Hertwig, R. (2023). [A systematic review of worldwide causal and correlational evidence on digital media and democracy](#). *Nature Human Behaviour*, 7, p. 74-101.
- Luimstra, J. (2026, 1 april). [It-aanbieders maken samen vuist tegen big tech om Nederland minder afhankelijk te maken van VS](#). *Algemeen Dagblad*.
- Magnus, M. (2025). [Mededingingsbeleid](#). Op: www.europarl.europa.eu.
- Meijer, A., Ruijter, E., Postma, R.M., Graaf, L. de, Goossens, J. en Muis, I. (2025). [Het CODIO-instrument](#). Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Murcia, J.M. en Suddaby, R. (2024). [A layered governance approach to regulating Big Tech](#). *Long Range Planning*, 57(4).
- Naranjo, D.Y. (2024, 4 april). [Een Duitse staat besloot zijn overheidsinfrastructuur naar Linux te migreren](#). *DesdeLinux*.
- Passchier, R. (2020). [Digitalisering en de \(dis\)balans binnen de trias politica](#). *Ars Aequi*, p. 916-927.
- Puylaert, R. (2026, 6 mei). [Universiteiten lanceren plan om digitaal autonoom te worden](#). *Universiteiten van Nederland*. Op: www.universiteitvannederland.nl.
- Recording Law Editorial (2026, 21 maart). [Estonia Data Privacy Laws: GDPR Implementation Guide](#). *Recording Law*.
- Riemsma, M., Roskam, T., Bijleveld, S., Elshout, P., Heutink, C., Roddenhof, E., Wiechen, E. van, Sanders, J.W., Beemen, R. van, Stas, D., Wolswinkel, H., La Porta, V., Horvath, E., Eringa, R., Brouwer, L., Bruning, T., Oliveira-

- Siere, J., Denekamp, M., Müller, J., Sauvé, S., Brakel, J., Heijne, S. en Venema, N. (2025). [Brief aan de informateur namens de Nederlandse mediasector](#). Amsterdam: Stichting Democratie & Media.
- ROB (te verschijnen in 2026). *Herover de publieke sfeer*. Den Haag: Raad voor het Openbaar Bestuur.
- Sheikh, H. (2026). [Hoe de Verlichting in duisternis eindigt](#). *Atlantische Commissie*.
- Silva, M. en Fernandez, R. (2025). [Opkomen tegen Big Tech](#). SOMO.
- SITIV (2023). [Le projet Territoire Numérique Ouvert](#). Op: [territoirenumeriqueouvert.fr](#).
- Sloten, E. van (2026). [Mijn Bureau bewijst: technisch kan het allemaal](#). Op: [www.opensourcewerken.nl](#).
- SOMO (2026). [The Big Tech Lobby Playbook: How Big Tech's power has rewritten digital rules globally](#). SOMO.
- Spaanse Regering (2021). [Spanish Charter of Digital Rights](#). Op: [better-internet-for-kids.europa.eu](#).
- Spaanse Regering (2025a). [Digital rights: what they are and how to protect them](#). *La Moncloa*.
- Spaanse Regering (2025b). [The Digital Rights Observatory carries out more than 20 actions to disseminate and protect rights in the digital sphere](#). *La Moncloa*.
- Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme (2026). [Principes voor profileren: Een kritisch perspectief op de toepassing van datagedreven profilering door de overheid](#). Den Haag: Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme.
- Trigt, M. van (2025, 3 juli). [Vasthouden aan Microsoft 365 is geen natuurwet](#). *iBestuur*.
- Waag Futurelab (2026). [Towards open, democratic and sustainable digital public spaces: Shaping the future of digitalisation together](#). Op: [publicstack.net](#).
- Well, R. van der (2024). *Digicratie*. Breda: Obelisk Boeken.
- WRR (2011). [Synopsis van WRR-rapport nr. 86: iOverheid](#). Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, p. 13-14.
- Zenger, R., Austin, E. en Knaap, M. (2025). [Rechter oordeelt dat Meta beperkt uitstel krijgt in de rechtszaak van Bits of Freedom](#). Bits of Freedom.